

CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVLERİNDE BULUNAN SULTAN II. MAHMUD DÖNEMİNE AİT DÖRT FERMANIN TEZHİP ÖZELLİKLERİ

Pınar TOKTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
pinar.toktas@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1546-6578>

<i>Atıf</i>	Toktaş, P. (2024). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sultan II. Mahmud Dönemine Ait Dört Fermanın Tezhip Özellikleri. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 14 (1), 148-161.
-------------	--

ÖZ

Fermanlar Divan-ı Hümayun'da alınan kararlar doğrultusunda düzenlenen, padişahın buyruğunu ve tuğrasını içeren belgeler olması sebebiyle tezyinatna da önem verilmiştir. Araştırmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Sultan II. Mahmud tuğralı dört adet fermanın tezhip özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Sultan II. Mahmud dönemi diğer birçok alanda olduğu gibi sanat alanında da Batılılaşma etkisinin yaşandığı bir dönemdir. Tezyinatta klasik üsluptan uzaklaşıp barok-rokoko tarzında natüralist üslup çiçek uygulamalarının yoğun biçimde yer aldığı görülür. Araştırmada incelenen fermanlar teknik, renk, motif ve kompozisyon özellikleri açısından incelenerek, günümüzdeki durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler Arşivden elde edilen dijital veriler ile sınırlıdır. Araştırma sonucunda incelenen fermanların tümü siyah mürekkeple ve divani hatla yazılmış olup tuğralar ise altınla çekilerek siyahla tahrirlenmiştir. Tezyinatında sulu halkâri, çift tahrir, şikâf ve klasik tezhip tekniğinin uygulandığı anlaşılmıştır. Dönem bezeme üslubu doğrultusunda fermanların tezyinatında klasik tezhip ile barok rokoko tarzı birlikte uygulanmıştır. Halkâri tekniği başlık içlerinde, natüralist üslup çiçek tasvirleri ise başlığın dışında yahut başlığın içerisindeki çeşitli formların içinde yer almıştır. İncelenen fermanlarda kâğıt yüzeyinde lekelenme ve katlanarak muhafaza edilmesinden dolayı yıpranma ve yer yer renklerde dökülmeler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Ferman, Tezhip, Tezyinat, Sultan II. Mahmud, Geleneksel Sanatlar.

ILLUMINATION FEATURES OF FOUR FIRMAN BELONGING TO SULTAN MAHMUD II IN THE PRESIDENCY OTTOMAN ARCHIVES

ABSTRACT

Since firmans were the documents arranged in line with the decrees taken by Divan-ı Hümayun (Imperial Council) having the order and tughra of the emperor, its ornamentation was given special importance. In the current study, the illumination features of four firmans with the tughra of Sultan Mahmud II taking place in the Presidency Ottoman Archives were tried to be determined. The era of Sultan Mahmud II is a period when the effect of westernization was experienced in the field of art besides many other fields. It is likely to see that classical style was moved away in decoration and naturalist style flower applications were used in the forms of baroque and rococo in an intensive way. The firmans investigated in the study were examined in terms of technical colour, motive and composition features and the current positions of them were tried to be determined. The data regarding the research is limited to the digital data obtained from the archive. All of the firmans investigated in the study were written with the black ink and in divani calligraphy, and they were engilded with gold and registered with black. It was found

that the techniques of halkâri with water, double tahrir, şikâf and classical illumination were applied. It was also found that classical illumination was used together with the style of baroque and rococo in the illumination ornamentation of the firmans in line with decoration style of the ear. The technique of halkâri were given place in the heading while naturalist style flower depictions were given out of the heading or in various forms in the heading. There is some staining on the surface of the paper, worn out parts because of conservation by folding and flaking in some parts in the firmans investigated.

Keywords: *Firman, Illumination, Decoration, Sultan II. Mahmud, Traditional Arts.*

GİRİŞ

Farsça buyurmak, emretmek mastarından türetilen ferman kelimesi sözlükte emir, emirname, buyruk, hükümdar alameti gibi anlamlar ifade eder (Osmanlı Fermanları, 2003: IX). Ferman, Divan-ı Hümâyûn'da alınan kararlar ve verilen hükümler doğrultusunda yazılan ve üzerinde devrin padişahına ait tuğranın yer aldığı resmi emirdir (Odabaş & Polat, 2015: 2). Divan-ı Hümâyûn'dan sonra Paşakapısı toplantılarında kararlaştırılan hususların, genellikle padişahın onayı alındıktan sonra ilgili şahıs veya şahıslara gönderildiği bir belge türüdür (Kütükoğlu, 2010: 60).

Hükümdarın emirlerini kapsamı nedeniyle fermanların başında genellikle alâmet-i şerife denilen tuğrası bulunur. Bu tuğralı fermana içeriğinin niteliğine göre hüküm, tevki, nişan, berat, menşur, biti veya yarlıg da denir (Bayramoğlu, 1976: 18). Tuğranın sağ üst tarafına çoğunlukla müzehhep bir çerçeve içinde, padişahın kendi el yazısı ile "mucebince amel oluna" ibaresi yazılır, gönderilen fermanlara ise "hatt-ı hümâyûnla muvaşşah" yani padişahın el yazısı ile süslenmiş ferman denilir (Osmanlı Fermanları, 2003: IX). Fermanlar Osmanlının gelişmiş yönetim sistemini yansıttığı gibi, Osmanlı tarihinin diplomatik, ekonomik, dini, askeri ve daha birçok sosyal yönlerini kapsayan önemli bilgi kaynaklarıdır. Osmanlı toplumunda fermanlara verilen önem, bu belgelerin sanat değerleriyle de kendini göstermektedir (Nadir, 1987: 1).

Bir ferman davet, tuğra, elkab, dua, nakil, emir, hüküm, te'kid, tehdit, tarih ve yer kaydı olmak üzere dokuz bölümden oluşur (Odabaş & Polat, 2015: 5). Fermanların verildikleri kalemlere göre gösterdikleri özellikler birbirinden farklıdır. Divân ve Maliye kalemlerinden verilenleri tarihlerinin atılış tarzlarına bakarak tanımak mümkün olduğu gibi arkalarındaki işaret ve imzalara bakılarak da anlamak mümkündür (Kütükoğlu, 1998: 124). Fermanlar, Divan-ı Hümâyûn'da yazılan belgelerde kullanılan resmi yazı türü olan divani hat üzeredir. İlk dönem fermanları siyah mürekkeple, daha sonraları kırmızı ve altın mürekkeple yazılmıştır. Bazı fermanlar siyah, kırmızı ve altın ile münavebeli biçimde yazılmıştır. Bazı fermanlarda ise satırlarda yazı zeminlerine zerefşan yapılarak estetik bir görünüm sağlanmıştır.

Bir fermanın tezyin edilen kısımları sırasıyla tuğra, yazı üzeri, yazı araları, dua cümlesi, mahall-i tahrir, hatt-ı hümâyûn ve boşluklardır (Osmanlı Fermanları, 2003: XI). Fermanlar verilecek kişinin konumu ve içeriği de göz önünde bulundurularak ait olduğu dönemin bezeme üslupları doğrultusunda zengin tezhiplerle bezenmiştir.

Tuğralar Osmanlı padişahlarının yazılı alâmeti, nişanı, bir nevi imzası olup doğrulama ve tasdik etme işaretidir. Bu yüzden dünyanın çeşitli yerlerinde devlet ve hükümdar adına çıkarılan yazılarda anlatılanları doğrulayan tuğraya benzer işaretlerin kullanıldığı bilinmektedir (Keten & Şahin, 2004: 25). Tuğralar Osmanlı Devletinin kuruluşundan saltanatın kaldırılmasına kadar önemini kaybetmeden çok değişik yerlerde kullanılmış, hat sanatının bir kolu olarak da gelişme göstermiştir (Umur, 2011: 10). Sultan II. Mahmud dönemine kadar evraklar üzerinde görülen tuğralar, daha sonra devlet adına veya vakıf mahiyetinde inşa edilen bina ve abidelerde de yerini almaya başlamıştır (Derman, 1982: 22).

Tuğralar zaman içerisinde içerdikleri metinler ve biçim yönünden değişme ve gelişme göstermiştir. XVI. yüzyılda tuğralar is mürekkebi yerine, ezilmiş varak altın ile çekilip, harflerin kenarları değişik

renklerle tahrirlenmiştir (Derman, 1982: 17). Kanuni Sultan Süleyman döneminden başlayarak biçimin yanı sıra zengin tezhipli örneklerine de rastlanan padişah tuğraları, son şekil inkılabını Sultan III. Selim döneminden itibaren Hattat Mustafa Rakım elinde geçirmiştir (Derman, 2013: 9). Tuğralar Mustafa Rakım tarafından hat, istif ve şekil yönünden değişikliğe uğramıştır (Derman, 2012: 128).

XVIII. yüzyılda tezhip sanatı da diğer sanatlar da olduğu gibi Batı etkisinde kalmış, Türk Barok-rokoko tezhibi adı altında klasik devirden çok farklı eserler verilmiştir. Bu devire kadar hiç görülmeyen ışık-gölge kontrastları, renklerin koyulu açıklı kullanımı yer almaya başlarken, bezemeye perspektif verilerek derinlik kazandırılmıştır (Aksoy, 1977: 131-132). Büyük çiçekli, iri ve karışık motifli süslemeler yapılmış, tuğlarda bile büyük ve renkli çiçekler yer almıştır. Bu üslupta kurdeleler, doğal dal ve yapraklar, saz yolu üslubu ile aşırı süs ve kıvrımlar tezhibe hâkim olmuştur (Özen, 2003: 10). ‘‘C’’ ve ‘‘S’’ kıvrımlı dallar, tek çiçek goncası, kurdeleyle bağlanmış çiçek demetleri, vazo içinde çiçekler, bir arma içinde yer alan çiçekler, tabak içinde meyveler en çok rastlanan motifler arasındadır (Duran, 2012: 406).

XVIII. yüzyılın başından itibaren Batı sanatının gölgeli çiçek boyamaları tuğra süslemesinde de kendini göstermiştir. Bu dönemde tuğra bezemelerinde saz yolu üslubu yeniden canlanmış, natüralist üslupta çiçekler, stilize edilmiş selvi ve ay yıldız gibi motifler daha fazla tercih edilmiştir. Tuğralar renkli ve natüralist üslupta yapılan çiçek buketleri, çelenkler, fiyonklar, sütunlar ve istiridye kabukları gibi çeşitli figürlerle süslenmiştir (Odabaş & Polat, 2015: 25). Batılılaşma dönemi berat ve ferman tezhipleri incelendiğinde Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemlerinin orta özellikler gösterdiği görülür. Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud döneminde tek başına klasik ya da barok örnek çok az olmakla beraber ikisinin birlikte kullanıldığı berat ve ferman bezemeleri daha çok uygulanmıştır (Tekin, 2008: 301). Türk rokokosu üslubunun güzel örneklerini II. Mahmud’un tuğralarının tezyinatında sıklıkla görmek mümkündür.

Sultan II. Mahmud amcası, III. Selim’in tahttan indirilmesi (1807), ağabeyi IV. Mustafa’nın cülüsü ve ardından Alemdar Mustafa Paşa’nın hal’i üzerine 28 Temmuz 1808’de padişah olmuştur (Beydilli, 2003: 352). II. Mahmud’un saltanatı, Osmanlı merkez ve saray teşkilatının esaslı bir düzenlemeye tâbi tutulduğu ve önemli idari, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler olduğu bir dönemdir (Akyıldız, 2010: 155). Yapılan reform hareketleri Tanzimat döneminin hazırlayıcısı olmuştur. Yeniçeri Ocağı’nın kapatılması, Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin kurulması, merkezi idareyi güçlendirme çabalarının yanı sıra Rusların Edirne’yi alması ve Edirne muahedesi sonucu Yunanlılara bağımsızlığının verilmesi, Cezayir’in Fransızlar tarafından işgali, Sırbistan’a muhtariyet verilmesi, Mehmed Ali Paşa’nın Suriye’yi istemesi, Torosları geçerek Kütahya önlerine gelmesi ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması gibi pek çok önemli olay yaşanmıştır (Bayram, 1983: 147-148). Bunların yanı sıra Sultan II. Mahmud, diğer Osmanlı padişahları gibi sanata önem vermiş şiir, musiki ve hat sanatı ile uğraşmıştır. Kebeci-zâde Mehmed Vasfi’den sülüs-nesih yazılarını meşk etmiş, padişah olduktan sonra da Mustafa Rakım ile çalışmalarını sürdürmüştür (Derman, 1990).

Araştırmada Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde yer alan Sultan II. Mahmud tuğralı dört fermannın tezhip özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda fermanın tezyinatında kullanılan motifler, teknikler, renk ve kompozisyon özellikleri belirlenerek bugünkü durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler envanter kayıtlarında yer alan bilgiler ve görseller ile sınırlıdır. Fermanlarda uygulanan tezyinat dönem bezeme üslubu ve tuğra tezhipleri açısından değerlendirilmiştir. Yapılan literatür araştırması sonucu Sultan II. Mahmud tuğralı fermanın tezyinatına ilişkin yapılan araştırmaların sınırlı olduğu, tezhip özelliklerinin ayrıntılı olarak incelenmediği, birebir çizimlerinin yapılmadığı anlaşılmış olup incelenmeye değer bulunmuştur.

BULGULAR VE YORUMLAR

Şekil 1. 856 Envanter Numaralı Müzehhep Ferman, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bölümü

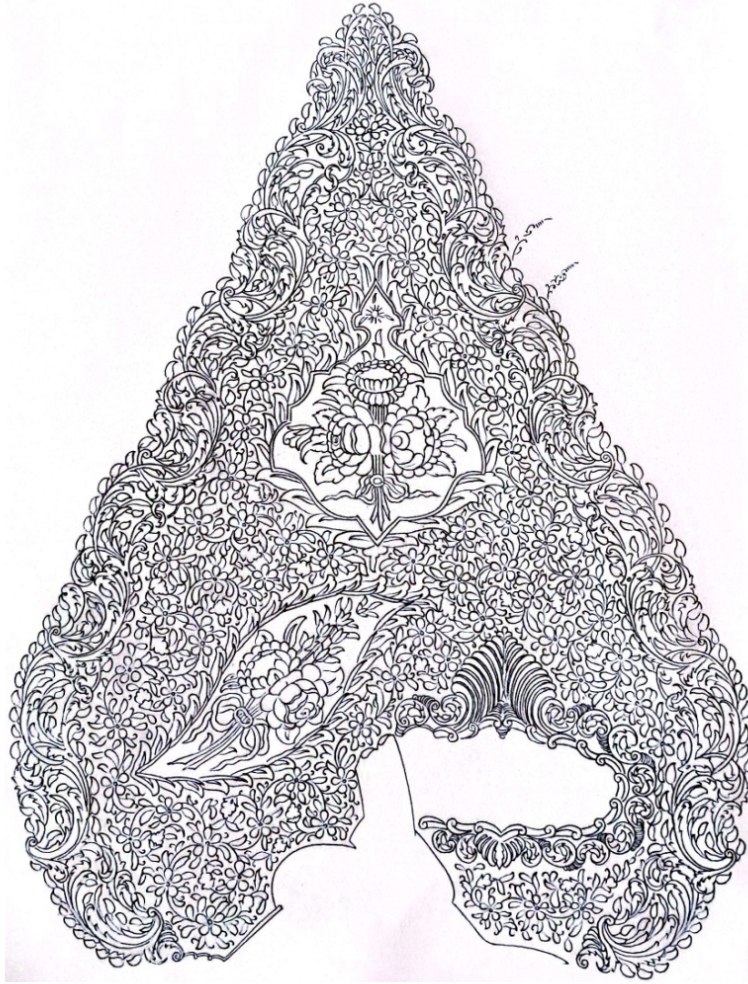
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bölümü Müzehhep Ferman ve Berat Fonunda yer alan Sultan II. Mahmud'a ait 856 envanter numaralı ferman H.1251/M.1836 tarihlidir. 54.5x105 cm ölçülerinde olup nohudi renk kâğıt üzerine siyah mürekkeple, otuz yedi satır divani hatla yazılmıştır. Satır araları zer duraklıdır. Metnin başladığı ilk satırın üzerinde ise altın üç noktalar yer almıştır. Ferman İstanbul'a gelen kasaplık hayvanların dağıtımı ve kesimleri ile kasap esnafının tabi olduğu usul-ı kadimenin düzenlenmesine ilişkindir. Fermanda uygulanan bezemenin durumu iyi olmasına karşın muhtemelen geçmişte katlanarak saklanmasında dolayı kat yerlerinde lekelenme, yıpranma ve yırtılma mevcuttur. Fermanda kopma olduğu ancak onarım gördüğü anlaşılmıştır.

Tuğranın başlığı, altınla renklendirilip siyahla tahrirlenmiş “C” kıvrımlı akantus yaprakları ve sade yaprak dizileri ile armudi formda düzenlenmiştir. Altın uygulanan alanlar yer yer iğne perdahlıdır. Altın akantus yaprakların arasına eflatun ve pembe ile renklendirilip aynı rengin tonları ile gölgelendirilmiş “C” kıvrımlı yapraklar işlenerek siyahla tahrirlenmiştir. Başlığın üzeri münavebeli biçimde kırmızı ve lacivert sade tığlar ile tamamlanmıştır. Tuğra altınla çekilerek siyah ile tahrirlenmiştir. Tuğranın harfleri arasındaki boşluk sıvama yeşil renk ile doldurulmuş, üzeri koyu yeşil renkte sade, yaprağı anımsatan küçük motiflerle tamamlanmıştır. Harflerin içerisinde siyah tahrire bitişik olarak koyu yeşil ile kalın biçimde tahrir çekilmiş, böylelikle derinlik hissi oluşmuştur. Tuğların üzeri siyahla tahrirli altın iki yalın rumi motifi ile tamamlanmıştır.

Tuğranın solunda münavebeli biçimde pembe ve eflatun yaprak dizileri ile çevrili mekik formu yer almaktadır. Mekik formunun zemini kâğıt rengi ile aynı bırakılmıştır. Formun içerisinde kurdeleyle fiyonk biçiminde bağlı natüralist üslupta buket yer almaktadır. Gül ve calendula sırt sırta biçimde tasvir edilmiştir. Motifler pembe ve mavi ile renklendirilip tonları ile taranarak gölgelendirilmiştir. Calendula

motifinin içerişi sıvama sarı ile doldurulup kırmızı noktalar ile detaylandırılmıştır. Eflatun ile renklendirilen çiçeklerin ise anemon olduğu tahmin edilmektedir.

Tuğranın sağında yer alan metnin etrafı altınla renklendirilip siyahla tahrirlenmiş palmet başlık ile “C” kıvrımlı dal ve yapraklarla çevrilidir. Altın uygulanan motiflerin bir kısmı iğne perdahlıdır. Açık pembe ve eflatun salyangoz dizileri aynı rengin koyu tonları ile gölgelenmiştir. Üstte yer alan tepelik formu altın cedvel, münavebeli biçimde pembe ve eflatun yaprak dizisi ile çevrilidir. Yapraklar mekik formunda olduğu gibi aynı rengin tonları ile taranarak gölgelenmiştir. Tepelik formunun içerisinde zemin kâğıt rengi ile aynı bırakılmış olup içerisinde kurdeleyle fityonk biçiminde bağlanmış natüralist üslupta çiçek buketi yer almaktadır. Goncası ile gül motifi ve calendula sırt sırta biçimde, üzerinde yer alan calendula motifi ise cepheden tasvir edilmiştir. Motifler sarı, pembe ve mavi ile renklendirilip aynı rengin tonları ile taranarak gölgelenmiştir. Calendula motiflerinin iç kısımları sıvama açık mavi ve açık pembe ile renklendirilip koyu mavi noktalar ile detaylandırılmıştır. Yapraklarda kullanılan yeşil renkte yer yer dökülmeler mevcuttur. Fermanın yırtıldığı daha sonra onarım görek yapıştirıldığı desende oluşan kaymalardan anlaşılmaktadır. Buketin üzerinde yer alan altın on iki kollu yıldızın üzeri iğne perdahlıdır. Başlığın içerisinde kâğıt zemini üzerine hatayi grubu motiflerle sulu halkâri tekniğinde, sürgit tarzında desen uygulanmıştır. Peñ motiflerinin çift tahrir tekniğinde düzenlendiği görölmüşür.

Şekil 2. 856 Envanter Numaralı Fermanın Desen Çizimi

Şekil 3. 764 Envanter Numaralı Müzehhep Ferman, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bölümü

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bölümü Müzehhep Ferman ve Berat Fonunda yer alan Sultan II. Mahmud'a ait 764 envanter numaralı ferman H. 1246/M.1831 tarihli'dir. 54x77 cm ölçülerinde olup nohudi renk kâğıt üzerine siyah mürekkeple, on bir satır divani hatla yazılmıştır. Satır araları zer duraklıdır. Ferman, defterli Avrupa tacirlerinden Panayot veled-i Dimitri'nin İzmir'de mukim hizmetkârı Acı Odenis Cevhercioğlu'na verilen himaye beratının şartlarına uyulmasına ilişkindir. Fermanın genel durumu iyi olmakla beraber muhtemelen geçmişte katlanarak saklanmasında dolayı kat yerlerinde lekelenme ve yıpranma mevcuttur. Renklerde az da olsa dökülmeler görülmüştür.

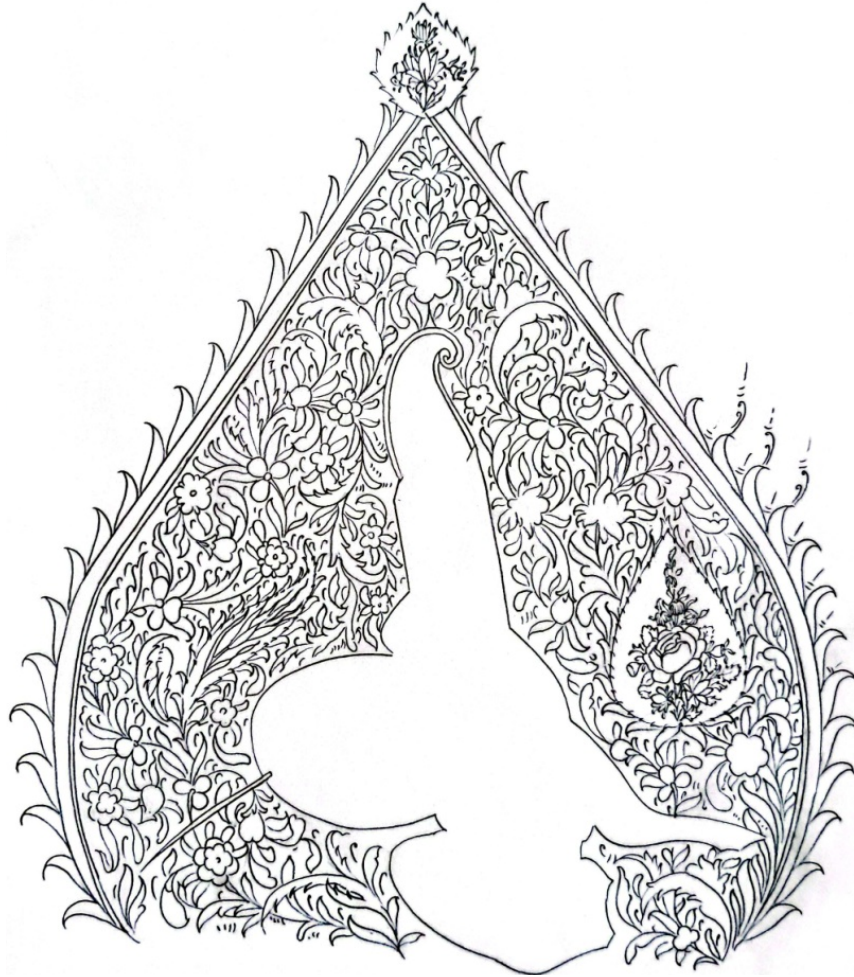
Tuğranın başlığı armudi formda düzenlenmiştir. Siyahla tahrirli altın cedvel ve altın ipliğin üzeri sulu halkârî tekniğinde yaprak dizileri ile çevrilidir. Yaprakların üzeri münavebeli biçimde kırmızı ve lacivert sade tığlar ile tamamlanmıştır. Armudi formun üzerinde zemini sıvama altınla doldurulmuş siyahla tahrirli yaprak motifi yer almaktadır. Yaprığın içerisinde natüralist üslupta anemon ve boru çiçekleri işlenmiştir. Merkezde yer alan büyük ve küçük iki anemon motifi cepheden, boru çiçekleri ise yandan tasvir edilmiştir. Motifler pembe ve eflatun ile renklendirilmiş, aynı rengin tonları ile yer yer taranarak gölgelendirilmiştir. Yeşil yapraklar açık ve koyu tonlarla gölgeli biçimde renklendirilmiştir.

Tuğra altınla çekilmiş olup siyahla tahrirlidir. Tuğranın dış beyze, tuğ ve zülfeler arasındaki boşluk, seren bir kısmı ile kollar arasındaki boşluğun zemini sıvama açık maviiyle, harfler arasındaki boşluğun diğer bir kısmı ise sıvama açık pembeyle doldurulmuştur. Harflerin içerisinde siyah tahrirle bitişik olarak koyu mavi ve koyu pembe ile kalın biçimde tahrir çekilmiş, böylelikle derinlik hissi oluşturulmuştur.

Harfler arasındaki boşluğun tamamında zeminde özensiz biçimde koyu mavi ve koyu pembe ile çift tahrir tekniğinde desen uygulanmıştır.

Tuğranın solunda verev biçimde zemini sıvama altın ile doldurulmuş, siyahla tahrirlenmiş büyük bir yaprak motifi yer almaktadır. Yaprığın etrafını sulu halkâri tekniğinde yaprak dizileri çevrelemektedir. Altın zemin üzerinde naturalist üslupta İstanbul lalesi işlenmiştir. Lale motifi pembe ile renklendirilip, koyu tonları ile taranarak gölgelenmiştir. Dal üzerinde açık ve koyu yeşil ile gölgeli biçimde boyanıp siyahla tahrirlenen yapraklar, İstanbul lalesini her iki yanından çevrelemektedir.

Tuğranın sağında zemini sıvama altınla doldurulmuş armudi formda büyük bir yaprak motifi yer almaktadır. Siyahla tahrirlenen yaprağın etrafını benzer biçimde sulu halkâri tekniğinde yaprak dizileri çevrelemektedir. İçerisinde gül, boru çiçeği ve anemolardan oluşan natüralist üslupta çiçek demeti bulunmaktadır. Merkezde yer alan gül motifi daha büyük ve yandan tasvir edilmiştir. Motifler pembe, eflatun ve mavi ile renklendirilip aynı rengin tonları ile yer yer taranarak gölgelenmiştir. Başlığın içerisinde tuğranın dışında kalan alanda hatayi grubu motifler ve hançer yapraklarla sulu halkâri tekniğinde serbest desen uygulanmıştır. Desen arasında oluşan boşluklar tirfiller ile doldurulmuştur.

Şekil 4. 764 Envanter Numaralı Fermanın Desen Çizimi

Şekil 5. 730 Envanter Numaralı Müzehhep Ferman, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bölümü

Sultan II. Mahmud'a ait 730 envanter numaralı ferman H. 1232/M.1817 tarihlidir. 56x77 cm ölçülerinde olup nohudi renk kâğıt üzerine siyah mürekkeple, on satır divani hatla yazılmıştır. Satır araları zer duraklıdır. Ferman İzmir Araphanı'nda Avrupa ile ticaret yapan Dimitri veled-i Silleli Murat'ın hizmetkârı Mihail veled-i Murat'a himaye beratı verilmesine ilişkindir. Fermanın genel durumu iyi olmakla beraber muhtemelen geçmişte katlanarak saklanması dolay kat yerlerinde lekelenme ve yıpranma mevcuttur. Renklerde yer yer dökülmeler görülmüştür.

Tuğranın başlığı armudi forma benzer biçimde düzenlenmiş olup oksit sarı, pembe ve altın cedvel, altın iplikle çevrilidir. Sulu halkârî tekniğinde yaprak dizilerinin aralarında, münavebeli biçimde pembe ve maviyle goncaya benzer motifler yer almaktadır. Goncaların üzeri yine münavebeli biçimde mavi ve pembe sade tuğlar ile nihayetlendirilmiştir. Tuğra altınla çekilmiş olup siyah ile tahrirlidir. Tuğranın dış beyzesinde klasik tezhip uygulanmıştır. Motifler pembe ile renklendirilip koyu pembe ile detaylandırılmıştır. Dış beyzede uygulanan klasik tezhip, dönem bezeme özellikleri doğrultusunda motif çeşitliliği içermemektedir. Çoğunlukla penç ve daha az miktarda goncagül motifleri yer almaktadır. Klasik dönemin motif çeşitliliği, ince işçilik ve kompozisyon düzenini bu dönem tezhip örneklerinde görmek mümkün değildir. Zeminde uygulanan lacivert renkte yer yer dökülmeler mevcuttur. Tuğranın iç beyzesi sıvama turuncu renk ile doldurularak kırmızı ile karelenmiştir. Serenin bir kısmı da benzer biçimde bezelidir.

Tuğ ve zülfeler arasındaki boşluklar yer yer sıvama turuncu ve pembe ile doldurulup klasik tezhip tekniğinde tek dal üzerine penç ve goncagül motiflerinden oluşan sade desen uygulanmıştır. Motifler açık mavi ile renklendirilip koyu pembe ile detaylandırılmıştır. Motiflerde kullanılan açık mavinin yer yer döküldüğü görülmüştür. Tuğ ve zülfeler arasındaki boşluğun diğer bir kısmı ise sıvama turuncu ve lacivert ile doldurulmuş olup bezemesizdir. Kollar arasındaki boşlukta zemin lacivert renk ile doldurulup tahrirsiz, altın sürgit tarzında dallarla tamamlanmıştır. Tuğların üzeri siyahla tahrirli altın dilimli yaprak motifleriyle tamamlanmıştır. Tuğranın solunda verev biçimde yer alan mekik formunun zemini sıvama siyah renkle doldurulmuştur. İçerisinde salkım sümbül olduğu tahmin edilen natüralist üslupta çiçek işlenmiştir. Motifler oksit sarı ile renklendirilmiş, kırmızı ile gölgelenmiştir. Açık yeşil

yapraklar ise koyu yeşil ile taranarak gölgelenmiştir. Mekik formunu turuncu, altın cedvel, altın kuzu, halkâri ve şikâf tekniğinde yaprak dizileri çevrelemektedir.

Tuğranın sağında yer alan dendanlı şemse formu ½ simterik planda düzenlenmiştir. İçerde yer alan paftanın zemini sıvama siyahla doldurulmuş olup içerisinde natüralist üslupta kurdeleyle bağlı buket halinde iki gül ve anemon motifi uygulanmıştır. Güller sırt sırta tasvir edilmiştir. Motifler açık pembe, oksit sarı ile renklendirilip koyu pembe ve kırmızı ile taranarak gölgelenmiştir. Paftayı siyahla tahrirli turuncu ve kalın altın cedvel çevrelemektedir. Paftanın dışında kalan alanda klasik tezhip uygulanmıştır. Motifler açık mavi, yavruağzı, oksit sarı ve turuncu ile renklendirilmiş, kırmızı ile detaylandırılmıştır. Desende dallarla oluşturulan kapalı alanların zemini koyu pembe ile doldurulmuştur. Zeminde uygulanan lacivert renkte yer yer dökülmeler mevcuttur. Şemse formu sırasıyla siyahla tahrirli turuncu ve kalın altın cedvel, altın kuzu, halkâri ve şikâf tekniğinde yaprak dizileriyle nihayetlenmiştir.

Tuğranın üzerinde yer alan şemse formu da benzer biçimde düzenlenmiş olup küçük farklılıklar içermektedir. Ortada yer alan paftanın zemini sıvama altınla doldurularak iki gül motifi yerine gül ve calendula motifleri benzer biçimde sırt sırta tasvir edilmiştir. Calendula motifi eflatun ile renklendirilmiş koyu pembe ile gölgelenmiştir. Motifin içerisi turuncu ile renklendirilip koyu pembeyle detaylandırılmıştır. Desen net biçimde seçilemediği için çizimi yapılamamıştır. Başlığın içerisinde hatayi grubu motiflerle sulu halkâri tekniğinde serbest desen uygulanmıştır. Penç ve goncagül motifleri yer yer çift tahrir tekniğinde düzenlenmiştir. Desen arasında oluşan boşluklar tirfillerle doldurulmuştur. Halkâri bezeme serenin her iki yanında da uygulanmıştır.

Şekil 6. 730 Envanter Numaralı Fermanın Desen Çizimi

Şekil 7. 685 Envanter Numaralı Müzehhep Ferman, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bölümü

Sultan II. Mahmud'a ait 685 envanter numaralı ferman H.1224/M.1809 tarihlidir. 52x92 cm ölçülerinde olup nohudi renk kâğıt üzerine siyah mürekkeple, otuz satır divani hatla yazılmıştır. Ferman Sultan Mustafa Evkaf'ına bağlı Üsküdar Doğancılar çarıkçı dükkânlarında çalışan esnaf ile Saray-ı Atik Helvahanesi'ne bağlı Yenikapı çarıkçılar dükkânlarında çalışan esnafların mallarını satabilecekleri bölgeleri belirleyen beratın cülus münasebetiyle tecdidine ilişkindir. Fermanın yazılmış olduğu kâğıt yüzeyinde lekelenme, yıpranma ve yırtılma görülmüştür. Kullanılan gümüşte oksitlenme, altın ve renklerde dökülmeler mevcuttur. Kalın gümüş cedvellerle oluşturulan başlığın üzerinde siyahla tahrirli yer yer oksit sarı ve pembe ile renklendirilmiş yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Başlığın üzerinde yer alan hatayi motifinin bölümleri oksit sarı, pembe, açık mavi, yeşil ve turuncu ile renklendirilip aynı rengin tonları, koyu pembe ve altın ile detaylandırılmıştır.

Tuğra altınla çekilmiş olup siyahla tahrirlidir. Dış beyze sıvama sarı renk ile doldurulup koyu pembe ile çift tahrir tekniğinde tek dal üzerine oldukça sade bir desen işlenmiştir. İç beyzenin zemini ise sıvama pembe ile doldurulmuş koyu pembeyle tirfile benzer biçimde bezenmiştir. Tuğ ve zülfeler arasındaki boşluklar sırasıyla yukarıdan aşağıya doğru açık pembe zemin üzerine koyu pembe, açık mavi zemin üzerine koyu mavi, sarı zemin üzerine koyu pembe ile tek dal üzerine yer yer çift tahrir tekniğinde oldukça sade desenlerle bezelidir.

Tuğrının kolları arasındaki boşluk sıvama sarı ile doldurularak koyu pembe tirfillerle tamamlanmıştır. Serede harfler arasındaki boşluğun bir kısmı sarı zemin üzerine kırmızı ile karelenmiştir. Diğer alanlar ise yer yer açık mavi, pembe ve sarı ile doldurularak bezeme uygulanmamıştır. Harflerin içerisinde siyah

tahrire bitişik olarak koyu mavi ve koyu pembe ile kalın biçimde tahrir çekilmiştir. Tuğranın solunda siyahla tahrirli altın rumi ve ortabağla oluşturulan tepeliğe benzer form yer almaktadır. Koyu pembe ve lacivert ile pafta ayrımı yapıp klasik tezhip tekniği uygulanmıştır. Hatayi grubu motifler yavruağzı, pembe, sarı ve eflatun ile renklendirilip koyu pembe ile detaylandırılmış, tahrir uygulanmamıştır. Kullanılan renkler ve altında dökülmeler mevcuttur.

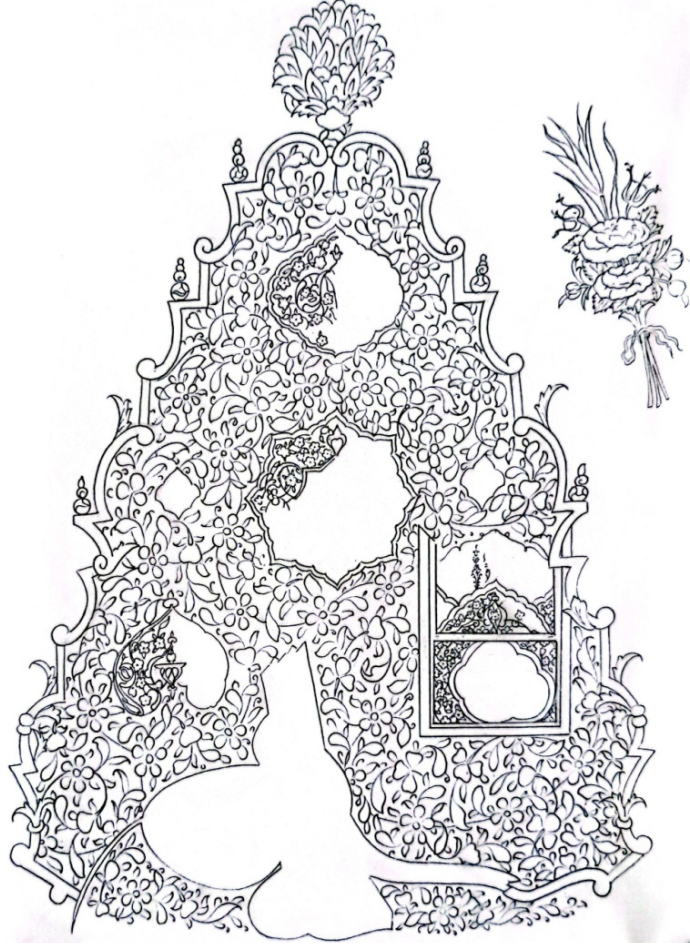
Tuğranın sağında yer alan hatt-ı hümayûnda metnin etrafı dendanlı, siyahla tahrirli kalın altın cedvelle çevrelenmiştir. Metnin zemini, kâğıt zemini ile aynı bırakılarak siyah mürekkeple yazılmıştır. Dendanların dışında kalan alanda klasik tezhip tekniği uygulanmıştır. Hatayi grubu motifler dönem özellikleri doğrultusunda ağırlıklı olarak penç motiflerinden oluşmuştur. Motifler benzer biçimde açık mavi, sarı ve pembe ile renklendirilip koyu pembe ile detaylandırılmıştır. Yaprakların bir kısmının uçları sülyen ile renklendirilmiştir.

Hatt-ı hümayûnun mürekkep başlığı ½ simetrik planda düzenlenmiştir. Siyahla tahrirli altın rumi kapalı formun zemini sıvama koyu pembe ile doldurularak pafta ayrımı yapılmıştır. Kapalı formun dışında kalan alanda zemin lacivert olup klasik tezhip tekniği uygulanmıştır. Hatayi grubu motifler diğer alanlara benzer biçimde renklendirilmiştir. Siyah ve sülyen iplik, altın kalın cedvel ile sınırlandırılmıştır. Sağında ve solunda altın ipliğe dayalı alanların zemini altın olup desen ½ simetri planlıdır. Klasik tezhip tekniği uygulanarak benzer biçimde siyah ve sülyen iplik, altın kalın cedvel ile nihayetlendirilmiştir. Üzeri çift tahrir tekniğinde koyu pembe ve lacivert zarif tığlar ile tamamlanmıştır. Tığların üzeri tahrirsiz altın dendanlarla sınırlandırılmıştır.

Tuğranın üzerinde yer alan sekiz kollu madalyon ¼ simetrik planda düzenlenmiştir. Ortada yer alan madalyon tahrirsiz altın cedvel ile çevrili olup içerisinde gümüş zemin üzerine natüralist üslupta çiçek ve dallar uygulanmıştır. Kullanılan gümüşün oksitlenmesi ve renklerde dökülmeler olması sebebiyle desen net biçimde seçilememiştir. Gül ve goncaların uygulandığı tahmin edilmektedir. Ortada yer alan sekiz kollu madalyonun alt ve üstünde ortabağ, her iki yanında ise rumi kapalı form uygulanmıştır. Rumi kapalı formun zemini koyu pembe ile doldurularak pafta ayrımı yapılmıştır. Rumiler altın ile renklendirilip siyahla tahrirlenmiştir. Kapalı formun içerisinde ve dışında ise klasik tezhip tekniği uygulanmıştır. Hatayi grubu motifler sarı, açık mavi, pembe ve yavruağzı ile renklendirilip koyu pembe ile detaylandırılmıştır. Yaprakların uçlarının bir kısmı sülyen ile renklendirilmiştir. Kullanılan renklerde yoğun dökülmeler mevcuttur. Madalyon açık pembe cedvel ve koyu pembe tahrir ile nihayetlendirilmiştir.

Madalyonun her iki yanında iki küçük tepelik formu yer almaktadır. İçerisinde gümüş zemin üzerine dalları ile natüralist üslupta çiçek uygulanmıştır. Gümüşün oksitlenmesinden dolayı motifler net biçimde seçilememiştir. Madalyonun üzerinde bulunan tepelik formu ½ simetrik planda düzenlenmiştir. Ortada yer alan siyahla tahrirli altın rumi kapalı formun zemini koyu pembe ile doldurularak pafta ayrımı yapılmıştır. Rumi kapalı formun dışında kalan alanda zemini lacivert olup klasik tezhip uygulanmıştır. Hatayi grubu motifler benzer biçimde renklendirilmiştir. Yıpranmadan dolayı altın ve renklerde yoğun dökülmeler mevcuttur. Tepelik formunu turuncu ve koyu pembe dendanlar çevrelemiştir.

Başlığın içerisinde hatayi grubu motiflerle sulu halkâri tekniğinde serbest desen uygulanmıştır. Desen içerisindeki boşluklar altın tirfillerle doldurulmuştur. Penç motifleri çift tahrir tekniğinde düzenlenmiştir. Serenin her iki yanı da benzer bir şekilde halkâri tekniğinde bezenmiştir. Başlığın her iki yanında benzer biçimde, sapları fiyonk ile bağlı natüralist üslupta goncaları ile gül, İstanbul lalesi ve anemon olduğu tahmin edilen çiçeklerden oluşan buket yer almaktadır. Motifler açık ve koyu pembe, sarı ile renklendirilip aynı rengin tonları ve koyu pembe ile yer yer taranarak gölgelenmiştir.

Şekil 8. 685 Envanter Numaralı Fermanın Desen Çizimi

SONUÇ

Fermanlar Divan-ı Hümâyûn'da alınan kararlar doğrultusunda düzenlenen, padişahın buyruğunu ve tuğrasını içeren belgeler olmaları sebebiyle tezyinatına da önem verilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde fermanlardaki bezemeler önceleri tuğranın bölümlerinde, harfler arasındaki boşluklarda daha sonraları tuğranın başlığı içerisinde yahut tüm sayfayı kaplayacak biçimde düzenlenmiştir. Fermanlar ait olduğu dönemin sanat üslubu doğrultusunda zengin tezhiplerle bezenmiştir.

Araştırmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Sultan II. Mahmud tuğralı dört ferman içerdikleri tezhipler açısından incelenmiştir. Sultan II. Mahmud dönemi diğer birçok alanda olduğu gibi sanat alanında da Batılılaşma döneminin yaşandığı, tezyinata klasik üsluptan uzaklaşıp barok rokoko tarzında natüralist çiçek tasvirlerinin yoğun biçimde uygulandığı bir dönemdir. Farklı çiçeklerin bir arada kurdele ya da fiyonkla bağlandığı buketler, vazo içerisinde çiçekler, goncasi ile tek çiçekler, "C" ve "S" kıvrımlı dallar, renklerin koyu açık tonları ile gölgeli kullanımı ferman bezemelerinde de tercih edilmiştir. Kurdele ile bağlı çeşitli çiçeklerden oluşan buketlerin başlığın her iki yanında karşılıklı olarak, başlığın içerisinde halkâri bezeme ile birlikte yahut çeşitli formlar içerisinde yer aldığı uygulamaları sıklıkla görmek mümkündür.

Araştırma sonucunda incelenen fermanların tümünün nohudi renk kâğıt üzerine, siyah mürekkeple divani hatla yazıldığı görülmüştür. Tuğraların tümü altınla çekilip siyahla tahrirlenmiştir. Başlıkların içerisi dönem ferman ve beratların bezemelerinde olduğu gibi sulu halkâri tekniğinde hatayi grubu motiflerden oluşan desenlerle bezenmiştir. Fermanlardan bir tanesi hatt-ı hümâyûnludur. Klasik tezhip

teknîği hatt-ı hümâyûnda, iki fermanla başlık içerisindeki çeşitli formlarda ve bir tuğranın dış beyzesinde uygulanmıştır. Şikâf tekniği sadece bir fermanla başlık içerisinde yer alan formları çevreleyen dendanların üzerinde yer alan yapraklarda uygulanmıştır. Çift tahrir tekniği iki fermanla tuğranın bölümleri ile harfler arasındaki boşluklarda özensiz desenlerle işlenmiştir.

Tuğranın harfleri arasındaki boşluklarda siyah tahrire bitişik olarak zeminde uygulanan rengin koyu tonlarıyla kalın tahrir çekilmiştir. Derinlik hissi oluşturan bu uygulama Sultan II. Mahmud tuğralarının yanı sıra Sultan III.Selim'in tuğralarının bezemelerinde de sıklıkla tercih edilmiştir.

Tuğranın başlıkları içerisinde farklı büyüklüklerle mekik, madalyon, tepelik, yaprak ve şemse formları yer almıştır. Bu formların bir kısmında klasik tezhip tekniği, bir kısmında ise sıvama altın yahut kâğıt zemini üzerine natüralist üslupta çiçekler işlenmiştir. Çiçekler kurdele ile fiyonk biçiminde bağlanmış olarak sırt sırta ya da yandan görünümüyle tasvir edilmiştir. Gül, salkım sümbül, calendula, İstanbul lalesi, boru çiçeği ve anemon çiçekleri aynı rengin tonları ile taranarak gölgeli biçimde boyanmıştır.

Bu dönem tuğra bezemelerinde klasik tezhip, natüralist çiçek bezemeleri ve sulu halkâri tekniğinin bir arada uygulandığı görülür. Araştırmada incelenen fermanlarda da benzer biçimde klasik tezhip, sulu halkâri tekniği ile naturalist çiçek tasvirleri bir arada uygulanmıştır. Halkâri tekniği dönem tuğra bezemelerinde sıklıkla tuğranın başlığı içerisinde ve serenin iki yanında görülür.

İncelenen fermanlarda olduğu gibi Sultan II. Mahmud'un diğer tuğralarında da tamamen klasik üslupta tezyin edilen tuğralara pek rastlanmaz. XVI. yüzyıl klasik dönem tezhiplerinde görülen motif ve kompozisyon zenginliği ile ince işçiliği bu dönem tuğra tezhiplerinde görmek mümkün değildir. Elitok (2014) tarafından yapılan araştırmada Sultan II. Mahmud dönemine ait eserlerde gölgelendirme tekniğinin önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir. Klasik dönemdeki kompozisyon ve ahengin, bu dönemde yerini formları ve desenleri bozulmuş bir sanat anlayışına bıraktığı ifade edilmiştir. Tekin (2008), tarafından yapılan araştırmada Sultan II. Mahmud dönemine ait klasik üslupta bezenen tuğraların çok az, barok ve rokoko üslubu ile birlikte bezenen örneklerin ise daha çok yer aldığına değinilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre özellikle halkâri tekniğinde hatayı grubu motiflerden oluşan tezhiplerle barok rokoko motifler bir arada uygulanmıştır. Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud'un berat ve fermanlarının tezyinatında benzer özelliklerin olduğu belirtilmiştir.

Araştırmada incelenen 685 envanter numaralı fermanla başlık kalın gümüş cedvellerle yukarıya doğru daralacak biçimde kırılma ve dendanlarla oluşturulmuştur. Tekiner (2022: 658) tarafından yapılan araştırmada da Sultan II. Mahmud'un tuğra başlıklarının (taç) kenarlarında farklı form arayışlarına gidilmiş, Sultan I. Mahmud döneminden beri uygulanan "C" ve "S" başlık kenarlarının yanında iki ya da üç kademeye sahip yükseldikçe kırıklar oluşturularak daralan kenar hatları denendiği ifade edilmiştir. Araştırmada sonuç olarak incelenen dört ferman dönem sanat üslubu ve ferman bezemeleriyle benzer özellikler göstermekte olup dönemin sanat anlayışını yansıtmaktadır. Günümüzde kütüphane, müze ve çeşitli koleksiyonlarda yer alan ferman, berat, mülknâme gibi tuğralı eserlerin incelenerek motif ve kompozisyon özelliklerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda genel bir tipolojinin oluşturulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ş. (1977). *Kitap Süslemelerinde Türk Barok-Rokoko Üslubu. Sanat*, 6, 126-136.

Akyıldız, A. (2010). *İi. Mahmud Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler*. C. Yılmaz (Ed.). *İi. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul İçinde* (s. 155-183). Seçil Ofset.

Bayram, S. (1983). *Sultan II. Mahmud'un Vakfiyelerindeki Tezyinat*. *Vakıflar Dergisi*, 17, 147-188.

Bayramoğlu, F. (1976). *Tezhipli ve Padişah Onaylı Fermanlar*. *Kültür ve Sanat Dergisi*, 4, 17-40.

- Beydilli, K. (2003). *Mahmud II. Türk diyanet vakfı islam ansiklopedisi*. C.27, s.352-357.
- Derman, M. U. (2013). *Murakka'-I Has*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Derman, M. U. (2012). *Padişah Tuğralarındaki Şekil İnkılâbına Dair Bazı Gerçekler*. A. R. Özcan (Ed.). *Hat ve tezhip sanatı içinde* (s. 127-135). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Derman, M. U. (1990). Sultan İkinci Mahmud'un Hattatlığı. *Sultan I. Mahmud Ve Reformları Semineri Bildiriler*. s. 37-48. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Derman, M. U. (1982). *Tuğra'larda Estetik*. İlgi, 6, (33), 16-24.
- Duran, G. (2012). *18. Yüzyıl Tezhip Sanatı*. A. R. Özcan (Ed.). *Hat ve tezhip sanatı içinde* (s. 397-415). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Elitok, H. (2014). *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Hanım Sultanlara Ve Padişahlara Ait Bir Grup Vakfiyenin Hat, Tezhip Ve Cilt Bakımından İncelenmesi*. (Tez No. 385559) [Yayımlanmamış doktora tezi Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Keten, İ. & Şahin, M. N. (2004). *Vakfiye Tuğraları*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Kütükoğlu, S. M. (2010). *Tuğra, Ferman Ve Berat Üzerine. Ali Emiri Efendi ve Dünyası*, (s.54-90). Pera Müzesi Yayını.
- Kütükoğlu, S. M. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Nadir, A. (1986). *Osmanlı Padişah Fermanları*. The Hand Press Limited.
- Odabaş, H. & Polat, C. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yazma Eser ve Ferman Süsleme Sanatı*. Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Osmanlı Fermanları. (2003). *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*. Semih Ofset.
- Özen, E. M. (2003). *Türk Tezhip Sanatı*. Gözen Kitap ve Yayınevi.
- Tekin, B. B. (2008). *Batılılaşma Sürecinde Osmanlı Tezhip Sanatı (1789-1922)*. (Tez No. 231078) [Yayımlanmamış doktora tezi Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tekiner, F. (2022). *15. ve 20. Yüzyıllar Arasında Yapılmış Tuğra Tezhiplerinin Renk, Motif Ve Tasarım Açısından İncelenmesi* (Tez No. 776592) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Umur, S. (2011). *Osmanlı Padişah Tuğraları*. Cem Yayınevi.